

ÇİVİ YAZILI İKİ URARTU KRAL ASASI

O. BELLİ — E. KAVAKLI

M.Ö. 9. - 6. yüzyıllar arasında Doğu Anadolu yüksek yaylası, Kafkasötesi ve Kuzeypatı İıan bölgesinde egemenliğini sürdüren Urartu krallığının sanat eserleri hakkındaki bilgilerimiz, her geçen gün biraz daha artmaktadır. Özellikle son yıllarda eski eser derleyicilerinin isteklendirmesiyle yapılan kaçak kazılarda ele geçirilen çok sayıdaki eşya, Urartu sanatını zenginleştirdiği gibi, komşu bölgelerdeki kültürlerin sanatı ile de koşutluk kurmamızı sağlamaktadır. Bu yazımızın konusunu, yine kaçak kazılar sonucunda ele geçirilen ve bugüne değin Urartu sanatında benzerine çok az rastlanılan¹ iki buyruk asası oluşturmaktadır*.

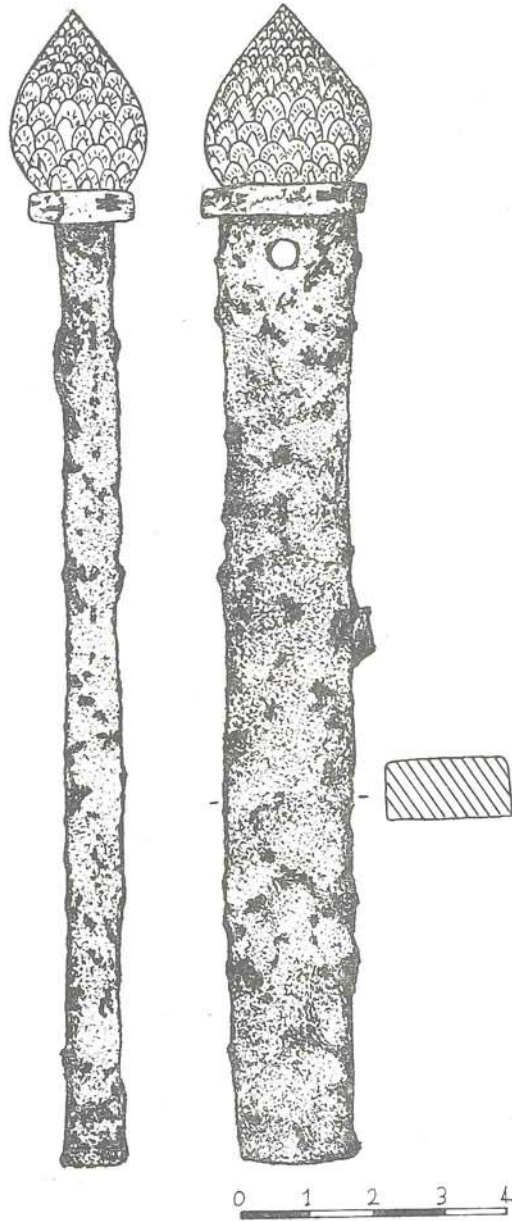
İşpini'ye Ait Buyruk Asası : Van Bölge Müzesi, env. no. 3.6. 78.

Asa, fazla oksitlenmeye uğramadan baş ve tutamak kısmı ile birlikte günümüze değin özgün formunu korumuştur². Yalnız de-

* Çizimleri büyük bir özenle yapan mimar Serpil Özügurlu ve Savaş Harmanmaya ile fotoğrafları çeken arkadaşımız Selamet Taşkın'a teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarız.

1 Daha önce ele geçirilen asa parçaları için krş. W. Belck, «archäologische Forschungen in Armenia», *Verhandlungen der Berl. Anthropol Gesellschaft* 1893, 62 vd, res. 2.; J. de Morgan, *Mission Scientifique Au Caucase Études Archéologiques Historiques* 1899, 96, res. 49.; Cl.F.A. Schaffer, *Stratigraphie Comparée et Chronologie de'Asie Occidentale (IIIe et IIe millenaires)* 1948, res. 273/3.; A.A. Jessen, *IIIe Congr. Intern. d'Art et d'Archéol. Iran*, Leningrad 1935, 96, Lev. 43.

2 Yapılan kaçak kazılar sonucunda Patnos çevresindeki Urartu yerleşme merkezleri ya da gömütlerden ele geçirilen bu asa, Van Bölge Müzesine 1978 yılında İsmail Binici tarafından satılmıştır.

Res. 1.

mir tutamak üzerindeki kaplama çürüdüğünden dökülmüştür. Uzunluk: 17.4 cm./ Tutamak genişliği: 2 cm./ Tutamak kalınlığı: 1 cm./ Perçin delik çapı: 0,5 cm. (Res. 1).

Baş kısmı tunçtan, tutamak kısmı demirden yapılan asa, iki bölümden oluşmaktadır; 3 cm. uzunluğunda, 2,5 cm. genişliğindeki asa başı, tunçtan dökme tekniği ile yapılmıştır. Dibi yuvarlak, ucu sivri çam kozalağına benzer form gösteren asa başı, kazıma tekniği ile bezenmiştir; yan yana ve üst üste gelecek şekilde yerleştirilen ters yarım ay biçimindeki motifler, kozalağın pulcuklarını yansıtmış olmalıdır. Aşağıdan sivri uca kadar devam eden ve en küçük karışıklığa uğramadan büyük bir başarı ve özenle işlenen sarmal dizili pulcuklar, asa başına canlı bir görünüm kazandırmıştır (Lev. I, 1). Urartu sanatında ilk kez karşımıza çıkan bu tür bezeme ögesi, Nimrud'dan ele geçirilen fildişi asa başları üzerindeki motiflerle benzerlik gösterir^{2a}.

Asa başının dip kısmı, —demir tutamağın dikdörtgen biçimine uygun olarak— kenarları 0,5 cm. kalınlığında dikdörtgen bir tabanla çerçeveslendirilmiştir. Bu kısmın kenar genişliği üzerinde, dört bir yüzü çepeçevre saran Urartu çivi yazıtı bulunmaktadır. Kazıma tekniği ile büyük bir özenle işlenen yazıda; *ú-ri-iş-še* *ıš-pu-ú-i-ni-e-i* tümcesi okunmaktadır³. Böylece buyruk esasının, M.Ö. 9. yüz-

2a Krs. R.D. Barnett, *A Catalogue of the Ivories in the British Museum* 1957, Lev. LXXXVII, S 292 u, S 292 v, S 292 w, S 292 x.

3 *ú-ri-iş-ši* sözcüğünün anlamı için değişik öneriler ileriye sürülmüştür; F.W. König, (*Handbuch der Chaldischen Inschriften, Archiv für Orientforschung* 8, 1955-1957, 71, not. 8) sözcüğün kökünün *ú-ri* olması nedeniyle «silah» ya da «silah deposu-arsenal», G.A. Melikişvili, (*Urartskie Klinoobraznye Nadpisi* 1960, 412.; *Vestnik Drevnei Istorii* 47, 1, 1952, 222.; *Die urartäische Sprache* 1971, 26, 32) çift dilli, Assurca ve Urartuca yazılan Kelişin yazıtında rastlanılan bu sözcüğü, başka yazıtlara da dayanarak *ú-ri-iş-ši* olarak tamamlamakta, anlamının da «silah» ya da «silah deposu», B.B. Piotrovskii, (*Karmir-blur* II. 1952, 55-56) «kale», «arsenal», J. Friedrich, («Neue urartäische Inschriften», *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 105, 1955, 60, 65.; «Urartäisch Éurişhi-und (É)urişbusi», *Archiv für Orientforschung* 17, 1956, 367-368.; «Die Keilinschriften des urartäischen Kandelabers», *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 111, 1961, 285-286) «magazin», «envanter», I.M. Diakonoff, (*Hurrisch und Urartäisch* 1971, 91) «envanterine ait malı-mülkü» olarak tanımlamaktadır.

yılın ikinci yarısında yaşadığı bilinen Urartu kralı *Işpuini'nin envanterine ait* olduğu anlaşılmaktadır.

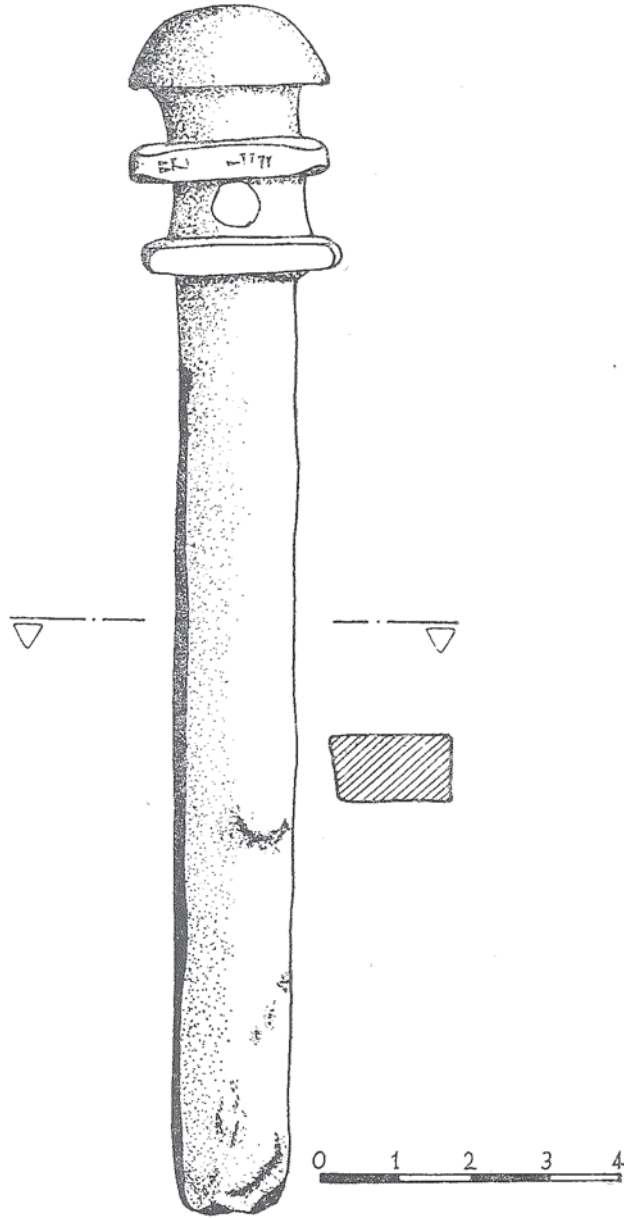
Asa başına çok sağlam olarak kaynatılan dikdörtgen biçimli demir tutamak çürümüştür. Ancak tutamağın alt ucunun çok düzgün kesilmiş formu, bunun kırılmadığını ve özgün uzunluğunun 14.4 cm. olduğunu gösterir. Başlığın hemen altında, tutamağın geniş yüzü üzerine açılan perçin deliğinde, perçin çivisi yoktur. Tutamak demirinin üzerinde yuvarlak biçimli olduğu sanılan kaplama da çürüdüğünden dökülmüştür. Tutamağın ağaç, fildişi ya da madeni bir kılıf ile kaplı olduğu ve perçin çivisi ile bu kılıfın demir tutamağa sağlamca perçinlendiği sanılmaktadır. Tutamak demirinin kaplı olduğu maddenin gövde uzunluğunun ne kadar olduğunu bilemediğimiz gibi, asanın alt ucunun ne şekilde son bulduğunu da bilemiyoruz.

Sarduri II'ye Ait Buyruk Asası : Van Bölge Müzesi, env. no. 74.39.6.

Fazla oksitlenmeye uğramadan baş ve tutamak kısmı ile birlikte günümüze değin özgün biçimini korumuştur⁴. Ancak tutamak üzerindeki kaplama çürüdüğünden dökülmüştür. Uzunluk: 16 cm./ Tutamak genişliği: 1,5 cm./ Tutamak kalınlığı: 1.8 cm./ Perçin delik çapı: 1.6 cm. (Res. 2).

Asa başı, tutamak kısmı ile birlikte tunçtan dökme tekniği ile yapılmıştır. Tutamak kısmı, *Işpuini* asasının tersine, asa başının organik bir parçasıdır. Yarım topuz ya da düğmeye benzer biçim gösteren asa başı, boru gibi bir çıkıntıdan sonra, —*Işpuini* asasında olduğu gibi— dikdörtgen bir tabanla çerçeveselendirilmiştir. 0.4 cm. kalınlığındaki dikdörtgen tabanın kenar genişliği üzerinde, dört bir yüzü çepeçevre saran Urartu çivi yazıtı bulunmaktadır. Kazıma tekniği ile büyük bir özenle işlenen yazıda; *I dsâr-du-ri-i tümcesi* okunmaktadır. Böylece buyruk asasının «*Sarduri'nin eşyası*»

4 -*Işpuini* asası gibi- Patnos çevresindeki Urartu yerleşme merkezleri ya da gömütlüğünden kaçak kazılar sonucunda ele geçirilen asa, 1979 yılında Van Bölge Müzesine M. Suphi Mendi tarafından satılmıştır.

Res. 2.

olduğu anlaşılmaktadır. Ancak asanın Urartu krallarından kaçınıcı Sarduri'ye ait olduğu bir sorun olarak ortaya çıkar. Aşağıda da ayrıntılı olarak belirteceğimiz gibi, yarım topuz biçimindeki Urartu asa başları, M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Karmir-Blur tunç heykelciği⁵ ve Eski Doğubeyazıt kaya kabartmasında kral olduğu sanılan figürün sol elindeki yarım topuz biçimli asa başı⁶ ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Gerek asanın özenli işçiliği, gerekse M.Ö. 8. yüzyıl Urartu asalarının özgül biçimini oluşturan yarım topuz biçimli asa başlarına benzemesi nedeniyle asanın, M.Ö. 8. yüzyılda egemenliğini sürdüren Urartu krallarından Sarduri II'ye (M.Ö. 760-730) ait olması gerekmektedir.

Dikdörtgen bir tabanla çerçevelenen bu kısmın altında, aynı kalınlıkta ve benzer biçimde ikinci bir dikdörtgen çıkıntı daha bulunmaktadır. Bu iki çıkıntı arasında yer alan bölümde ise, geniş perçin çivisinin boşluğu görülmektedir. Ancak perçin boşluğu üzerinde olması gereken perçin çivisi düşmüştür. İkinci dikdörtgen çıkıntı ile perçin çivisi, asa tutamağı üzerine geçirilen kaplamayı sağlam bir şekilde uyarlamaya yardımcı olmalıdır.

İkinci çıkıntının hemen altında, dikdörtgen biçimli tutamak uzanmaktadır. Tutamağın alt ucunun düzgün kesilmiş şekli, bunun kırılmadığını ve özgün uzunluğunun 12.3 cm. olduğunu gösterir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, tutamak kısmın üzerindeki kaplama gürüdüğünden dökülmüştür. İşpuni arasında olduğu gibi, tutamağın üzerine geçirilen kaplamanın hangi maddeden yapıldığını ve gövde uzunluğunun ne kadar olduğunu bilemediğimiz gibi, asanın alt ucunun ne şekilde son bulduğunu da bilemiyoruz (Lev. I, 2).

Elinde asa tutan insan betimleri, Urartu'dan çok, Urartu krallığının komşu bölgelerindeki kültürlerin sanatında daha yaygın olarak görülür. Örneğin Hitit kaya kabartmalarında Hattuša krallarının *Kalmuş* adlı krallık sembolleri, Malatya kabartmasının da gös-

5 B.B. Piotrovskii, *Urartu, the Kingdom of Van and its Art* 1967, 52, lev. 15.; Aynı yaz. *Urartu* (Mundi) 1969, res. 106.; R.D. Barnett - W. Watson, «Russian Excavations in Armenia», *Iraq* 14, 1952, 139, res. 6.

6 D. Huff, «Das Felsgrab von Eski Doğubeyazıt», *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, 85 vd, res. 2, lev. 19.

terdiği gibi benzer sembollerin Geç Hitit krallığı döneminde de kullanıldığını açıkça kanıtlar⁷. Geç Hitit ve Arami kabartmaları, M.Ö. I. binyılın ilk üç yüzyılında, orak biçimli kral sembollerinin yanı sıra, uzun ve düz sopaların da, prens ve soylular tarafından soyluluk simgesi olarak kullanıldığını gösterir⁸. Bunların genellikle Assur saraylarındaki törenlerden alınmış olabileceğine, Assur kabartmalarında karşılaştığımız —Babil’li soyluların sopaları gibi— düz ve bezemesiz sopalar bir delil oluşturur¹⁰. Ancak steller ile Til-Barsip duvar resimlerinde tutamaklı, üzeri bezekli ve sivri uçlu asalar da vardır¹¹. Assur kral asaları, M.Ö. 6. - 4. yüzyıllarda Ahamenid kralları tarafından örnek olarak alınmıştır ki, bunları görkemli Persepolis kabartmalarında görürüz; üst ucuna küçük küreye benzer bir başlık oturtulan bu asalar, kralın omuzuna gelecek kadar uzundur¹². Ayrıca boyları kalçaya kadar yükselen asalar, hem Geç Hitit, hem de Ahamenid kabartmalarında soylular ve armağan getiren elçilerde çeşitli örnekleriyle kullanılmıştır¹³. Ancak bunların hiçbirinde bezeme yoktur ve Assur kabartmalarındaki askerlerin taşıdığı sopalara benzerler¹⁴.

Urartu sopaları ise bugüne değin yalnızca mühür baskıları üzerinde görülmesine karşın, bunların üzerinde herhangi bir bezemenin olup olmadığı anlaşılammaktadır¹⁵. 1941 yılında Karmir-blur (eski Teşebaini) kazısından ele geçirilen ve tanrı Teişeba olduğu

7 L. Delaporte, *Lutte Contre le Grand Serpent, Malatya I*, 1950, lev. 19, 21-24.

8 Örneğin Kargamış’taki Katuwaş ve Kamanaş’ın kabartmaları gibi, krs. E. Akurgal - M. Hirmer, *Die Kunst der Hethiter* 1961, res. 118, 121.

9 A. Parrot, *Assur* 1969, 169-170, res. 216-217.

10 D.J. Wiseman, «A New Stela of Assur-Nasir-Pal II», *Iraq* 14, 1952, 40, lev. 3.; B. Hrouda, *Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes* 1965, 105, lev. 41/3.; 45/1.; 63/3.

11 Krs. A. Parrot, *Assur* 1969, res. 8, 14, 22, 39, 81, 108, 112-113, 266. Ayrıca Nimrud’dan ele geçirilen fildişinden yapılmış çok sayıda asa parçaları için bk. R.D. Barnett, *A Catalogue of the Nimrud Ivories in the British Museum* 1957, 212 vd, Lev. LXXXII-LXXXVII.

12 E.F. Schmidt, *Persepolis I*, 1953, lev. 98-99, 21, 123.

13 E.F. Schmidt, *Persepolis I*, 1953, lev. 31.

14 B. Hrouda, *Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes* 1965, 105.

15 M.N. van Loon, *Urartian Art its Distinctive Traits in the Light of New Excavations* 1966, 153, res. 18.

sanılan —M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilen— tunçtan yapılmış heykelcik, sol elinde savaş baltası, sağ elinde ise ucu disk şeklinde sonuçlanan bir asa tutmaktadır¹⁶. Ayrıca Arin-berd'de (eski Irpuni) saray-tapınak eklentilerinin iç duvarlarını bezeyen boyalı duvar resimlerinde, arslan üzerinde ayakta duran Urartu devletinin ulusal tanrısı Haldi, sağ elini «V» şeklinde bir kıvrımla ileriye doğru uzatırken, sol elinde düz, kısa ve bezemesiz bir asa tutmaktadır¹⁷.

1891 yılında Alman araştırmacıların Sevan gölünün batısında yer alan ve Tunç çağından Demir çağına kadar tarihlenen Kalekent gömütlüğünde yaptıkları kazılarda, özgün bir Urartu asası ele geçirilmiştir¹⁸. Pers kral asalarının tutamağına benzeyen ve tutamağın-

Res. 3.

Res. 4.

16 Krş. B.B. Piotrovskii, *Urartu, the Kingdom of Van and its Art* 1967, 52, lev. 15.; Aynı yaz. *Urartu (Mundi)* 1969, res. 106.; R.D. Barnett - W. Watson, «Russian Excavations in Armenia», *Iraq* 14, 1952, 139, res. 6.

17 B.B. Piotrovskii, *Urartu (Mundi)* 1969, res. 13.; K.L. Ohanesian, *Erebouni (Arinberd)* 1973, 51, dipnot. 6.

18 W. Belck, «archäologische Forschungen in Armenia», *Verhandlungen der Berl. Anthropol Gesellschaft* 1893, 62 vd, res. 2.; Ayrıca krş. C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt* II, 1931, 593.; D. Huff, «Das Felsgrab von Eski Doğubeyazıt», *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, 76, res. 6.

da hiyeroglif işaretleri bulunan asanın orta gövdesi bezemeli olduğu gibi, yivli olan alt uç da düğme şeklinde bir çıkıntı ile sonuçlanmaktadır (Res. 3). Ancak asanın orta kısmının uzunluğu, —kaplı olduğu maddenin çürümesi yüzünden— kesin olarak bilinmemektedir.

Kafkasötesinde yapılan kazılarda, Musi-Yeri gömütlüklerinden ele geçirilen boru biçimindeki bir buluntuyu, J. de Morgan kargının dip kısmına takılan nesne olarak tanımlamıştır¹⁹. Alt ucu yarım topuz şeklinde olan, bezemeli ve düğme gibi bir çıkıntı ile sonuçlanan eşyanın gövde uzunluğu üzerinde de ağaca perçinlenmesi için delikler bulunmaktadır (Res. 4). Ancak Kalekent gömütlüğünden ele geçirilen asanın çok büyük bir benzeri olan bu buluntunun, kargının dip kısmına takılan bir esyadan çok, özgün bir Urartu asasının alt ucuna ait parça olması gerekmektedir. Ayrıca Tepe Hisar²⁰ III evresi ile Beştashani'den²¹ ele geçirilen ve yine yanlışlıkla kargının dip kısmına takılan eşya olarak tanımlanan benzer buluntular da, aynı şekilde tipik buyruk asalarının alt ucunu tamamlayan parçalar olmalıdır.

Eski Doğubeyazıt kaya kabartmasında karşılaştığımız asanın tutamak kısmı ile açık seçik seçilemeyen bezemesi, Assur ve Ahamenid kabartmalarındaki kral asalarına benzemesine karşın, buradaki figürlerin durumu, bunun kral ya da yönetici tabakadan birinin asası olmasını gerektirmektedir²². Geç Hitit ve Ahamenid kabartmalarında, askeri vergi ödeyen bağımlı devletlerin ve aşağı tabakadan saray memurlarının asaları birbirlerine benzemezler. Buna karşın Eski Doğubeyazıt kaya kabartmasındaki figürlerin ilk örneklerine, M.Ö. 3. binden beri Mezopotamya mühürlerinde stilize edilmiş şekilleriyle rastlanılır²³. Genellikle yüksek tabakadaki kişi-

19 J. de Morgan, *Mission Scientifique Au Caucase Études Archéologiques Historiques* 1899, 96, res. 49.

20 Cl. F.A. Schaffer, *Stratigraphie Comparée et Chronologie de'Asie Occidentale (IIIe et IIe millénaires)* 1948, res. 239/21.

21 Cl.F.A. Schaffer, *Stratigraphie Comparée et Chronologie de'Asie Occidentale (IIIe et IIe millénaires)* 1948, res. 272/3.

22 D. Huff, «Das Felsgrab von Eski Doğubeyazıt», *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, 76, res. 2, lev. 19.

23 R.M. Boehmer, *Die Entwicklung der Glyptik während der Akkad-Zeit, Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* IV, 1965, lev. 53-55.

lerin selâmlanmasında kullanılan bu asalar, Ahamenid devletinin ortadan kalkmasından sonra eski Doğu sanatında kaybolmuştur²⁴.

Hitit, Assur, Urartu ve Ahamenid krallıkları ile bu krallıkların etkilediği komşu devletlerin sanatında, genellikle sol kol ileriye uzatılırken ya da elinde herhangi bir sembol taşırken, sağ kol çoğunlukla «V» şeklinde bir kıvrımla geleneksel selâmlama durumunda gösterilmiştir. Bu tür betim şekli, tüm eski Doğu toplumlarında tanrı, cin, kral, kral soyundan olanlar ile soylu sınıftaki kişileri göstermek için başvurulan özgül kuraldır. Örneğin Hitit krallarının sol elinde Kalmuş, sağ eli ise yumruk şeklinde sıkılmıştı²⁵. Urartulara, Toprakkale'de bulunan bir mühür baskısı üzerinde, sol eliyle asa tutan figür, sağ eliyle geleneksel selâmlama durumunda gösterilmiştir ki, bu baskının üstünde Urartu kralı Rusa II'nin adı okunmaktadır²⁶. Yine Persepolis'te kapı üzerindeki kabartmada kralın sağ elinde asa, sol elinde ise çiçek vardır²⁷.

Birkaç mühür baskısı ile Karmir-blur tunç heykelciği, Eski Doğubeyazıt kaya kabartması ve Arin-berd'deki boyalı duvar resimlerinde tanrı Haldi'nin sol eliyle tuttuğu asanın dışında, Urartu resim sanatında elinde asa tutan figür, hemen hemen yok denecek kadar az betimlenmiştir. Zengin Urartu resim sanatında tanrı, kral, kral soyundan gelenler ile yüksek tabakadaki kişiler betimlenirken, genellikle sol kol ileriye uzatılmış ya da elinde herhangi bir sembol taşırken, sağ kol çoğunlukla «V» şeklinde bir kıvrımla geleneksel selâmlama durumunda gösterilmiştir. Ancak komşu kültürlerin sanatında zengin ve değişik örnekleriyle karşılaştığımız asa motiflerinin benzerlerine Urartu resim sanatında çok az karşılaşıyorsak da, ele geçirilen ilginç ve zengin bezemeli birkaç asa parçası, Urartu buyruk asaları hakkında açıkça bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Urartu kralı Işpuini ile Sarduri II'ye ait buyruk asaları üzerin-

24 D. Huff, «Das Felsgrab von Eski Doğubeyazıt», *Istanbul Mitteilungen* 18, 1968, 76.

25 Yazılıkaya'da IV. Tuthalia ile Sirkeli'deki kral Muwattallış kaya kabartması için bk. E. Akurgal - M. Hirmer, *The Kunst der Hethiter* 1961, res. 78, lev. 19.; res. 84-85, 98, lev. 20.

26 C.F. Lehmann-Haupt, *Armenien einst und jetzt* I, 1910, 56, 222.; Aynı yaz., *Armenien einst und jetzt* II/1, 1931, 15, 34, 166, 198.

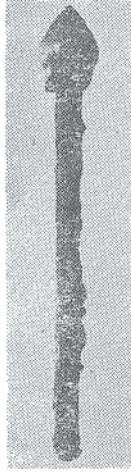
27 E.F. Schmidt, *Persepolis* I, 1953, lev. 75-76, 140-141, 179.

deki çivi yazıtı ise, eski Doğu dünyası sanatında asa üzerine yazı yazma geleneğinin yalnızca Urartulara özgü bir gelenek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır²⁸.

---

28 Nimrud'dan ele geçirilen fildişinden yapılmış küçük bir asa başı üzerinde *Milki-ram (Melek-ram)* yazısı okunmaktadır. Ancak bunun bir kral olup olmadığı henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Krş. R.D. Barnett, *A Catalogue of the Nimrud Ivories in the British Museum* 1957, 47 vd, 213, Lev. LXXXVII; 292 t.

1

2